

BYGNINGSRESTAURERING og transformation 2016

Nye begreber, holdninger og principper

Af Søren Vadstrup.
oktober 2016

Restaurering

Viollet-le-Duc og John Ruskin 1830-erne – 1850-erne

Ordet *restaurering* i relation til bygninger opstod i Frankrig i 1831, hvor den statslige styrelse *Monuments Historiques*, der skulle tage sig af bevarelsen af de nationale mindesmærker og bygninger, blev oprettet med kunst- og arkitekturhistorikeren **Viollet-le-Duc** (1814 – 1879) som chef.

På fransk betyder ordet 'restoration' en istandsættelse, genoprettelse eller ligefrem helbredelse – for ældre bygningers vedkommende, kan man beskrive det som 'at genskabe dem i en ny og forbedret skikkelse, som måske aldrig har eksisteret på noget bestemt tidspunkt' (Viollet-le-Duc)

Men på engelsk er ordet 'restoration' meget mere tilbageskuende. Her betyder det 'tilbageføring til en tidligere tilstand', genindsættelse. Ordet blev rent faktisk synonym for genindsættelsen og reetableringen af kongedømmet (Stuarterne) i 1660 efter republikken (Cromwell). Derfor har der på internationalt plan siden 1800-tallets midte været både forvirring og diskussioner om, hvad ordet 'restaurering' dækker, den franske eller den engelske betydning – ombygning og forbedring eller tilbageføring.

I England opstod der i midten og slutningen af 1800-tallet en sand kamp om ordet restaurering – forstået på den engelske måde som tilbageføring. En af Bannerførerne mod 'restaurering' af gamle bygninger var kunsthistorikeren **John Ruskin** (1819 – 1900), bl.a. med bøgerne *The Seven Lamps of Architecture* (1849) og *The Stones of Venice I - III* (1851 – 53).

Baggrunden var også et stigende antal projekter i England, hvor bygninger, der havde udviklet sig gennem flere forskellige stilperioder, blev ført tilbage til én ren stilart, oftest den ældste, og allerhelst middelalder.

*Eugene Viollet-le-Duc**John Ruskin**William Morris**Bernard Feilden*

1870-erne: William Morris

Imidlertid gik der også 'middelalder' i meget af tidens nybyggeri, bl.a. Parlamentsbygningen i Westminster, the Houses of Parliament, opført i 1834 i nygotisk stil. Derfor stiftede John Ruskin sammen med en anden af landets førende kunsthistorikere, men derudover selv kunstner og designer m.m.m. William Morris (1834 – 1896) 'The Arts and Crafts Movement' i 1870, der skulle grundlægge en ny kvalitativ standard for nybyggeri i 'ægte' britisk stil og materialeholdning. Denne 'bevægelse' fik kæmpe betydning for britisk arkitektur og bygningskultur, samt byplanlægning og udformning af interiører, i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet.

William Morris stiftede derudover i 1877 en landsdækkende forening 'The Society for Protection of Ancient Buildings' (SPAB), der skulle modarbejde den 'periode-restaurering' af gamle bygninger, der også florerede i England. Her skal medlemmerne den dag i dag, for foreningen findes endnu i bedste velgående, underskrive et *manifest*, formuleret af William Morris, om at de aldrig vil 'restaurere' ældre bygninger, forstået som 'tilbageføring'. Senere etablerede William Morris *National Trust* i England, der skulle købe historiske bygninger op, for at undgå at de blev 'restaureret'.

William Morris' eget hus 'The Red House' var med til at lægge grunden for 'The Arts and Crafts Movement'

Trods sin rent britiske base har disse tre initiativer i høj grad inspireret til lignende initiativer i resten af Europa og USA. I Danmark er 'Landsforeningen Bedre Byggeskik' f.eks. kraftigt inspireret af 'the Arts and Crafts Movement' og 'Foreningen til Gamle Bygningers Bevaring' er en direkte oversættelse af SPAB til dansk og Realdania Byg er helt klart en dansk pendant til National Trust i England.

Viollet-le-Duc og John Ruskin fremhæves ofte som de to modpoler i forholdet til teoridannelsen for fagtermen restaurering. Her repræsenterer Ruskin en absolut minimal indgriben, højst en forsigtig vedligeholdelse, der kun skal tjene til at forlænge bygningens levetid, indtil den ender som en stort set urørt ruin. Viollet-le-Duc derimod repræsenterer en aktiv, men maksimalt indsigtfuld, indgriben i bygningens struktur, for at modernisere og forbedre denne, eventuelt også for at skifte anvendelse.

Det gælder først og fremmest rent praktisk som organisator af de tre meget skelsættende og omfattende initiativer, Arts and Crafts, SPAB og National Trust.

William Morris har imidlertid også bidraget teoretisk til begrebet restaurering gennem formuleringen af baggrund, vedtægter og det teoretiske grundlag for de tre initiativer.

For Morris var spørgsmålet ikke om restaureringen af ældre bygninger fulgte Ruskin's minimalistiske teorier eller Viollet-le-Duc mere indgribende, fremadrettede metoder. For ham var modsætningen den såkaldte 'periode-restaurering', der ud fra en grundig undersøgelse af huset, konsekvent førte dette tilbage til den ældste stilperiode, man kunne finde frem til. Herved skiftede bygningen også ofte udseende, idet man rask væk fjernede senere tilbygninger og ombygninger mm. – en restaureringsmåde som Viollet-le-Duc i parentes bemærket i høj grad selv praktiserede i en lang række restaureringsprojekter i Frankrig, trods sin egen teoretiske afstandtagen herfra.

Heroverfor stod William Morris for en restaureringsmetode, der bl.a. fulgte disse 10 punkter:

1. Reparation – ikke 'renovering' eller voldsom ombygning
2. Tilbygning skal komplementere ikke 'parodiere' det originale hus
3. Løbende vedligeholdelse er den mest praktiske og økonomiske bevaring
4. Undersøg og forstå huset, før der foretages indgreb
5. Gør kun det mest nødvendige – med mindst muligt tab af originale materialer
6. Gamle huse må godt se gamle ud
7. Ved reparationer skal de nye materialer tilpasse sig de gamle, ikke omvendt.
8. Reparer synligt – med anvendelse af det bedste håndværk
9. Brug de traditionelle materialer og håndværksmetoder
10. Bevar skævheder og slid og patina, i stedet for at udslette disse.

1964: Venezia Charteret

Dette store skisma mellem restaurering som enten 'tilbageskuende' eller 'fremadskuende' gik verden over. I Danmark er eksemplerne fra Viborg Domkirke (Restaureret 1864-76 af N.L. Høyen) og Bjernede kirke (Restaureret 1890-92 af H.B. Storch), der begge blev ført kraftigt tilbage til et tidligere, formodet udseende, de mest kendte. Reaktionen lod ikke vente længe på sig.

Viborg Domkirke – før restaureringen

Bjernede kirke før og efter restaureringen

Efter et spagt forsøg i 1931 med Athen Charteret, formulerede en række af Verdens førende restaurerings-eksperter, organiseret i NGO'en ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) derfor et internationalt Charteret i 1964, der én gang for alle skulle lægge restaurering - forstået som tilbageføring eller rekonstruktion - i graven. I Venezia Charteret (The Venice Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites), har man både på engelsk og fransk indført begrebet 'Conservation' - som en slags præcisering af, at man først og fremmest ønsker at 'konservere', på dansk forstået som at 'bevare', ældre bygninger og monumenter, som de forefindes, ikke tilbageføre disse.

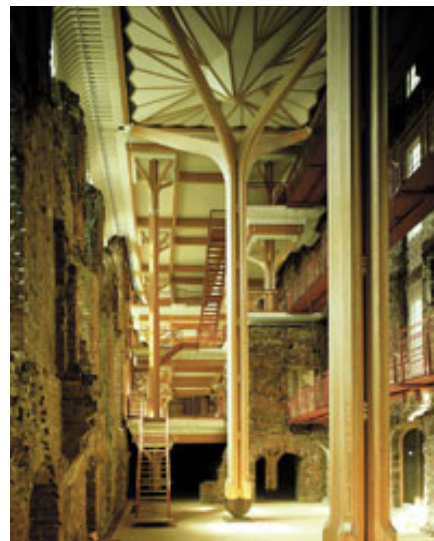
Venezia Charteret kan i relation til selve behandlingen af stående bygninger og monumenter, 'koges ned' til følgende 7 punkter, her opstillet i en mere klar og logisk rækkefølge, end i selve Charteret:

1. Forud for og under et restaureringsprojekt skal der gennemføres bygningshistoriske og bygningsarkæologiske undersøgelser af monumentet (Artikel 9)
2. Restaurerings-processen skal bevare og blottlægge monumentets æstetiske og historiske værdier. Derfor skal et restaureringsprojekt bygge på respekt for de originale materialer og autentiske dokumenter og kilder. (Artikel 9)

3. Enhed i stil er ikke et mål for restaureringen. Derfor skal lødige bidrag fra alle epoker af husets bygningshistorie respekteres. Hvis en bygning indeholder flere perioder, der dækker for hinanden, kan fritlæggelsen af de understliggende lag kun være berettiget i særlige tilfælde, og kun hvis det, der fjernes, har mindre interesse. Det forudsætter også at de elementer, der bringes for dagen har stor historisk, arkæologisk eller æstetisk værdi, og at bevaringstilstanden er god nok til at berettigede indgrebet. Vurderingen af de berørte elementers betydning bør ikke overlades til den projektansvarlige alene. (Artikel 11)
4. Eventuelle nødvendige nye tilføjelser til monumentet må adskille sig fra dettes arkitektoniske komposition og bære vor tids stempel (Artikel 9).
5. Genopsættelse af manglende dele skal integreres harmonisk i helheden, men på samme tid kunne adskilles fra de originale dele, så restaureringen ikke forfalsker det kunstneriske og historiske vidnesbyrd (Artikel 12)
6. Tilføjelser kan kun accepteres i det omfang de ikke bortleder opmærksomheden fra de interessante dele af monumentet, dens traditionelle ramme, balancen i kompositionen og forholdet til omgivelserne (Artikel 13)
7. Hvor de traditionelle teknikker viser sig at være uegnede, kan sikringen af monumentet opnås ved brug af moderne teknikker, hvor virkningen af disse er videnskabeligt bevist gennem erfaring. (Artikel 10)

Restaureringen af Koldinghus Slot (1976-93), ved Inger og Johannes Exner, er et tydeligt eksempel på Venezia Charterets principper ført ud i livet på dansk grund.

1982: Bernard Feilden: Conservation of Historic Buildings

I disse 7 punkter er der ikke beskrevet en decideret metode, til at nå det beskrevne mål. Men i løbet af 1970-erne udviklede restaureringsfaget en metodisk praksis, der bl.a. blev formuleret i tidens mest markante 'Conservation Architect' Bernard Feilden's bog 'Conservation of historic Buildings' fra 1982. Heri gribes et restaureringsprojekt sådan an:

- 1 En primært visuel, men grundig inspektion af bygningen og dens materialer og konstruktioner, hvor tage, skorstene, tagrender og nedløb, fugtforhold, ydervægge, vinduer og døre, fundamenter samt husets interiører blev grundigt gennemgået rent teknisk. Gennemgangen resulterer i en skriftlig rapport.
- 2 På baggrund af denne gennemgang, udarbejdes der en vedligeholdelsesplan for huset med oplysning af øjeblikkeligt nødvendige indgreb, nødvendige indgreb på længere sigt, ønskelige arbejder på huset samt bygningsdele, der skal holdes under observation i den kommende tid.
- 3 Herefter foretager man en bygningshistorisk undersøgelse, der også kan omfatte en opmåling af huset samt udførelse af rekonstruktionstegninger af husets historiske stadier.

- 4 Husets konstruktive og strukturelle forhold undersøges og klarlægges yderligere, bl.a. gennem revne-analyser og diagnoser, bundundersøgelser m.v.
- 5 Et samlet forslag til husets istandsættelse, der dels tager hensyn til de påpegede nødvendige tekniske og konserveringsmæssige indgreb, dels forsøger at forbedre på de funktionelle forhold, bl.a. udsprunget af brugerønsker.

Som det ses beskæftiger denne metode sig især med de tekniske forhold ved huset. Venezia-Charteret repræsenterer til tilhørende restaurerings-holdninger.

Arkitekten **Bernard Feilden** (1919 – 2008), havde på dette tidspunkt stået for en lang række restaureringer af nogle af Verdens mest berømte historiske bygninger, i øvrigt i tæt samarbejde med den danskfødte ingeniør Ove Arup (York Minster – som de reddede fra at styrte sammen - Norwich Cathedral, St Paul's Cathedral, Hampton Court Palace, Jerusalem's Al-Aqsa moske, Taj Mahal og Konark Sol-Templet, begge i Indien, samt den kinesiske mur). Bernard Feilden var derudover i mange år formand for ICOMOS.

1999: Charter on the Built Vernacular Heritage

Den danske medunderskriver af Venezia Charteret i 1964, kunsthistorikeren Harald Langberg, udgav i 1975 en dansk oversættelse af Charteret, kaldt 'VENEZIA CHARTERET om bevaringsarbejde', men allerede her var det klart, at det jo netop ikke handlede om 'bevaringsarbejde', men om 'bevaring af monumenter'

I 1996-98 deltog undertegnede i et udvalgsarbejde for ICOMOS og UNESCO om udarbejdelsen af et nyt internationalt Charter, der skulle supplere Venezia Charteret, dels ved at være nyere, og dermed afspejle de ændrede holdninger og metoder, der have fundet sted siden 1964, dels ved at handle om de almindelige bygninger i vores bygningskultur, og ikke kun om de store monumenter, som Venezia Charteret primært gør.

Charteret hedder derfor 'Charter on the Built Vernacular Heritage', oversat til dansk: 'Principper for bevaring af bygninger og bebyggelser opført i traditionel, folkelig byggeskik'. Hermed menes både bindingsværkshuse, Bedre Byggeskik villaer, Brokvarterernes etagehuse i København og mellemkrigstidens 'Havehuskvarterer' – for blot at nævne nogle.

Murede gadehuse i Kerteminde, opført i 1920-erne i traditionel, folkelig byggeskik.

Dette Charter blev vedtaget på ICOMOS' Generalforsamling i Mexico i 1999, men har desværre ikke opnået den samme kendthed og umiddelbare betydning som Venezia Charteret, måske fordi ICOMOS gennem årene har vedtaget over 20 andre generelle og specielle charter's, f.eks. for historiske haver, historiske byer, industriarkitektur, kulturturisme, bygningsundersøgelser, formidling og malerier på murværk, for blot at nævne nogle få. Derudover har Europarådet også vedtaget et European Charter of the Architectural Heritage (1975).

Venezia-charterets modsætninger og mangler

Problemet med Venezia-Charterets og Bernard Feildens metoder - og faktisk også restaureringsholdninger - er at de er mærkeligt *modsætningsfulde* på en række punkter:

- 1 Man 'må ikke' selv tilføje *nye tilbygninger*, samtidigt med at man skal respektere og 'ikke må' fjerne andres, måske ret nyligt udførte, tilføjelser og tilbygninger.
- 2 Man 'må ikke' *genopsætte* en fjernet væg, retablere et blændet dørhul eller genindsætte et fjernet vindue, helt magen til de oprindelige vinduer etc., idet dette betragtes som en 'forfalskning af det kunstneriske og historiske vidnesbyrd'. Alle nye indgreb i bygningen skal bære vor tids stempel, men tit vil dette opfattes langt mere anmassende og indgribende i bygning, og forstyrrende for den arkitektoniske helhed, end hvis man stille og roligt underordner sig helheden og retablerer tidligere, ødelæggende eller uharmoniske indgreb.
- 3 De *traditionelle byggematerialer, konstruktioner og byggemetoder*, som ældre huse oprindeligt er opført med, betragtes generelt som underlegne i forhold til tidens sidste nye og moderne materialer og konstruktioner. Derfor foretrækkes de sidste i stor udstrækning ved restaurerings-arbejder – som dermed gennemsyres af plastikmaling, portlandcement, trykimprægneret træ, termoruder, plastiktagrender, plastikdampspærre osv.

Efter en lang kamp op gennem 80-erne og 90-erne kan vi imidlertid nu bevise, at de klassiske byggematerialer og konstruktioner i langt de fleste tilfælde har bedre tekniske, holdbarhedsmæssige og ikke mindst æstetiske egenskaber end tilsvarende nye. De bevarer, tilfører eller genskaber ikke mindst bygningens arkitektoniske og kulturhistoriske autenticitet gennem deres tekstur, nedbrydning, slid og patina – hvilket burde være mere i Venezia-Charterets ånd, end nye, moderne materialer, med et helt andet æstetisk udtryk.

Herudover *mangler* Venezia-Charteret en stillingtagen til en række aspekter, som er afgørende, hvis man skal indrette et ældre hus til en helt ny anvendelse:

- 1 Metoden mangler en registrering de forskellige spor efter husets *kulturhistorie*, d.v.s. dets tidligere anvendelser og indretning, afspejling af den lokale byggeskik og håndværksmæssige tradition, sjældenhed (eller typiskhed) i stilart, indretning, konstruktioner, udtryk og detaljer, husets alder og bygningshistorie gennem tidstypiske detaljer, personalhistorie samt slid, patina m.v. i huset. Bevarelsen af disse elementer kan tilføre nyindretningen store kvaliteter.
- 2 Metoden mangler en registrering husets *antikvarisk mest værdifulde elementer*, nemlig de ældste, der stammer fra husets opførelse eller senere markante byggefaser. Det betyder at et originalt vindue, et originalt dør eller et originalt gulv etc. ofte skiftes ud, bare fordi det 'ikke kan betale sig at reparere og bevare disse. Men bevarelsen af de originale elementer giver istandsættelsen og nyindretningen langt mere sjæl og salt, end tilsvarende nye elementer kan.
- 3 Metoden mangler et overordnet *arkitektonisk, æstetisk og kunstnerisk syn*, der gennemsyrrer hele processen og de løsninger, der findes frem til. Der er overladt for meget til rent tekniske eller bygningshistoriske valg. Dette kan nemt medføre en 'kludetæppe-restaurering', som det ofte ses.

Samlet kan man sige, at den hidtidige metode og holdning til bygningsrestaurering, der dels er udtrykt i Venezia-Charteret, dels i de mange restaureringsprojekter, der er udført efter dette i 1970-erne og frem til i dag, mangler en samlet historisk, teknisk og arkitektonisk værdisætning af huset elementer. Dette medfører bl.a. at de ovennævnte oprindelige og traditionelle materialer og konstruktioner i huset, de ovennævnte kulturhistoriske spor og antikvariske værdier ikke vurderes og valoriseres samlet, ud fra et overordnet arkitektonisk syn.

Det omvendte, at der *kun* anlægges arkitektoniske og æstetiske betragtninger i forbindelse med en ombygning og restaurering af et ældre hus, forekommer desværre også. Dette medfører at mange af de elementer, der gør huset særligt spændende og specielt, skævheder, mærkelige dør- og vinduesplaceringer, usædvanlige detaljer samt slid og patina – forsvinder, så resultatet bliver mærkeligt hult og intetsigende – især for eftertiden.

Venezia-Charteret er ikke særlig egnet som guideline for ældre bygninger, der skal ombygges til en helt ny anvendelse, for behandlingen af nyere bygninger, opført efter 1960 samt for vedligeholdelsen og istandsættelsen af 'helt almindelige' ældre bygninger, bevaringsværdige eller ikke-bevaringsværdige – herunder videreudviklingen af diverse mere eller mindre i bevaringsmæssig forstand, 'ødelagte' bygninger.

Venezia-Charteret lægger eksempelvis heller ikke vægt på eller kommer med redskaber til at forklare husejerne til de berørte bygninger:

- 1 **Hvorfor** er hans/hendes hus noget særligt/bevaringsværdigt eller vigtigt at bevare?
- 2 **Hvor** i huset befinder disse særlige, bevaringsværdige eller særligt vigtige elementer sig?
- 3 **Hvordan** skal han/hun så konkret behandle, istandsætte og vedligeholde disse, for at bevare dem for eftertiden?

Vi har derfor i 2015 brug for en videreudviklet metode til både undersøgelse af, holdninger til og indgreb i eksisterende bygninger, der kan dække de aspekter, vi lægger vægt på i dag indenfor bygningsbevaringsområdet, nemlig:

- Metodisk bygningsundersøgelse, der analyserer og værdisætter husets historiske, tekniske og arkitektoniske styrker og svagheder
- Denne analyse skal medvirke til at give ejeren og den projekterende et bedre *kvalificeret grundlag* for forandringer på bygningen
- Der vil medføre respekt for husets (i værdisætningen identificerede) tilbageværende kulturhistoriske spor samt de tilbageværende originale materialer og konstruktioner
- Kendskab til ældre materialer, metoder og konstruktioner – herunder deres fordele og ulemper i forhold til tilsvarende moderne materialer og metoder.
- Bevaringsholdninger, der indeholder muligheder både for reparation, rekonstruktion af forsvundne elementer eller strukturer og ombygning af huset til et nyt eller eksisterende formål, herunder nødvendige tilbygninger.

Metoden skal være indlysende og operativ og bl.a. indeholde besvarelsen af ovennævnte tre spørgsmål, både overfor husejeren, for den projekterende og for de udførende håndværkere.

Kulturhistoriske spor

Et generelt overset aspekt i både Venezia-Charteret og i den restaureringspraksis, dette har medført i primært de vestlige lande, er identifikationen af, respekten for og bevaringen af en bygnings kulturhistoriske spor. Hermed menes

- Husets oprindelige formål – og senere anvendelser
- Faste elementer, der afspejler anvendelser eller datidens mode: Ildsteder, køkkener, trapper, dekorationer, lofter etc.
- Sjældenhed (eller typiskhed) i indretning, konstruktioner, udtryk og detaljer
- Husets alder og bygningshistorie – gennem tidstypiske detaljer
- Personalhistorie – ejere, beboere, gæster
- Slid, patina m.v. i huset

For at kunne se og opdage disse ting, skal man naturligvis kende mest muligt til husets historie, dels gennem arkivundersøgelsen, samtaler med tidligere ejere og beboere, gennem en eventuel opmåling og bygningshistorisk undersøgelse og analyse m.v.

Men når man har samlet den viden om huset, der er til rådighed, og skal i gang med selve **værdisætningen**, er det meget vigtigt, at man registrer de kulturhistoriske spor **før** andre ting – eller at man bruger noget tid, hvor man kun fokuserer på husets kulturhistorie og sporene efter denne.

Dette skyldes at husets kulturhistorie ofte vil repræsentere forholdsvis mærkelige, skæve eller usædvanlige ting, der tit vil være i modsætning til både de tekniske, men især de arkitektoniske vurderinger.

De kulturhistoriske spor er vigtige fortsat at bibeholde i husets fremtidige udvikling, indretning og brug. De fortæller en betydningsfuld historie for de fremtidige beboere, brugere og gæster. De giver huset sjæl og karakter og gør huset til noget særligt, noget unikt – noget ikke mindst kommende ejere om mange år måske vil sætte stor pris på, eller begræde dybt, hvis vi har fjernet dem.

Alle restaurerings- og transformations-projekter indeholder kulturhistoriske og antikvariske spor, som man skal passe på. Der findes mange gode eksempler på at arkitekter og husejere har prioriteret kulturhistorien og husets originale elementer meget højt ved nyindretning af ældre bygninger til nye formål, og det bliver stort set altid en stor succes. Fra Danmark kan nævnes Kedelsmedien på Holmen, Masteskurene på Holmen, Nyrops Gasbeholder på Østerbro, Koldinghus og Thorvald Bindesbøll's Fiskepakhuse i Skagen.

Det er også vigtigt ved alle reparations- og vedligeholdelsesarbejder ikke at falde for diverse moderne produkter, der lover billigere vedligeholdelse, ingen vedligeholdelse og bedre økonomi – end de klassiske byggematerialer, som huset oprindeligt er bygget med. Men arkitektur, overflader og stoflighed, skal spille sammen indbyrdes og også sammen med husets alder, stil og historie. Materialerne i ældre huse skal have historisk ægthed, teknisk kvalitet og bidrage til den arkitektoniske helhed. Det har de såkaldte traditionelle eller 'klassiske' byggematerialer, bygningskonstruktioner og håndværksmetoder, der stort set svarer til dem, huset er opført med.

Restaurering og transformation

Restaurering

En håndværksmæssig istandsættelse eller reparation af de eksisterende materialer eller dele på en eksisterende bygning. Ved en restaurering sker der en bevaring og konkret istandsættelse af de eksisterende originalmaterialer, f.eks. ved at skifte de rådne dele af en dør ud.

Restaurering af bindingsværksgavl

Rekonstruktion

Retablering eller genskabelse af fjernede eller på anden vis forsvundne bygningsdele. Eksempelvis skillerum, døre, vinduer, en tidligere tagform eller terrænforhold.

*Rekonstruktion af tidligere forretnings-
ejendom i Ærøskøbing til beboelse.*

Renovering

En fornyelse eller udskiftning (Latin: *renovare* = forny, gøre nyt, - også bortfjerne affald/latriner) af eksisterende bygningsdele i en bygning, f.eks. vinduerne, taget, gulve, lofter eller trapper.

Konservering

En behandling af en bygningsdel eller et emne med kemiske metoder eller andre materialer, eksempelvis magen til de oprindelige, der fastholder genstanden i en uændret tilstand, d.v.s. uden at fjerne eller tilføje noget.

Transformation

En større eller mindre ombygning eller tilbygning af en eksisterende bygning, ofte til et nyt formål eller til samme formål, men med væsentlige funktionsmæssige eller indretningsmæssige ændringer.

En transformation repræsenterer løsninger, design og arkitektoniske valg, der er indlevet i husets arkitektur, historie og bærende bevaringsværdier - ud fra en forudgående analyse og værdisætning af disse. En transformation kan omfatte fjernelse af eksisterende bygningsdele i bygningen, hvis indgrebet kan begrundes arkitektonisk.

Transformation

I Danmark har holdningerne til restaurering også svinget mellem 'tilbageføring' og en 'genskabelse/ ombygning til en ny og forbedret skikkelse'. For dem, der har arbejdet ud fra 'tilbageførings-holdningerne' har nye elementer og radikale ombygninger i huset, været forsøgt undgået, mens dem, der har arbejdet ud fra 'forbedrings-holdningerne', har bandlyst enhver tale om 'tilbageføring'. Endda arkitektskolerne var i 1970-erne og stort set frem til i dag opdelt i 2-3 'skoler' efter disse holdninger.

For yderligere at præcisere begrebet 'restaurering' har man i England i 00-erne indført fagtermen 'transformation', hvilket også har spredt sig til Danmark og andre lande. Transformation beskriver ret præcist nogle af de indgreb, der kan anvendes på/i eksisterende bygninger, nemlig hvor der er tale om en forvandling, forandring, omskabelse eller omdannelse. Men udtrykket dækker også mere generelt en ændring fra eet til noget andet, herunder selve processen.

Udtrykket 'transformation' beskriver, direkte oversat, ret præcist nogle af de indgreb på eksisterende bygninger, hvor der er tale om en forvandling, omskabelse eller omdannelse. Men udtrykket dækker også mere generelt, at der sker en ændring fra eet til noget andet. Bygningen er blevet transformeret, måske så den slet ikke er til at kende igen. Der findes mange eksempler på ret vellykkede 'transformationer' af ældre bygninger, hvor den eksisterende bygning har måttet underordne sig til- og ombygningerne, stik imod Venezia-Charterets ånd og bogstav.

Transformation dækker imidlertid ikke de indgreb i eksisterende bygninger, der består af reparation, vedligeholdelse, konsolidering, understøttelse af skævheder, understøbning af svage fundamenter etc., ej heller komplettering, rekonstruktion eller konservering.

For at der ikke skal være tale om 'fri leg', er det vigtigt at indgrebene i bygningen skal bygge på en metodisk bygningsundersøgelse og -analyse, og ud fra denne en lige så metodisk værdisætning. Det gælder både 'restaurering' og 'transformation'

Fagområdets tyngde har tidligere primært gået ud på at udvikle bygningsarkæologisk viden og kompetencer, historisk indsigt og historisk teknologi- og materialeforståelse som grundlag for at husets originale materialer og dele kan blive bibeholdt, bevaret og istandsat til ny værdighed. Dette skal bestemt ikke 'skrottes', men tvært imod udbygges og videreudvikles, så nye metoder og ny viden inddrages mest muligt.

Det nye, der tilføjes til den ovennævnte metode, for at udvikle en metodik, der kan håndtere radikale ombygninger af eksisterende bygninger, er primært to elementer: En *analyse og værdisætning*, der drager essensen ud af de foretagne bygningsundersøgelser, der både skal omfatte husets historiske, tekniske og (som måske ikke noget decideret nyt, men ikke tidligere beskrevet og formuleret) arkitektoniske svagheder og styrker. Det andet element er, at selve forslaget skal repræsentere og prioritere at skabe eller genskabe en *arkitektonisk helhed* for huset

Analyse og værdisætning

Værdisætningen, der som nævnt bygger på en systematisk bygningsundersøgelse, skal bl.a. *valorisere*, det vil sige vægte i forhold til hinanden, hvad er vigtigst for husets arkitektur og bevaring og hvad er mindre vigtigt. Ellers risikerer man at transformations-indgrebene går ind og svækker eller ligefrem ødelægger nogle af husets væsentligste bevaringsværdier. I andre tilfælde bliver det færdige resultat alt for løst og tilfældigt.

Bygningsundersøgelsen skal bygge på en systematisk analyse af bygningens historie, herunder ikke mindst dens kulturhistorie, dens tekniske tilstand og dens arkitektoniske og æstetiske styrker og svagheder.

Rent konkret opdeler man under værdisætningen bygningen og dens omgivelser i 5 områder/grupperinger:

- Umistelige strukturer, rum og bygningsdele, der skal bevares, vedligeholdes og repareres (**reparation**)
- Fjernede eller udskiftede strukturer, rum og bygningsdele, der bør rekonstrueres (**rekonstruktion**)
- Skæmmende strukturer, rum og bygningsdele, der bør fjernes (**subtraktion**)
- Strukturer, rum og bygningsdele, der kan ombygges og transformeres (**transformation**)
- Nye strukturer, rum og bygningsdele, der kan tilføjes (**addition**)

Det overordnede mål er at vurdere disse elementer i forhold til den arkitektoniske helhed for huset selv og dets omgivelser.

En meget fin og velbevaret husrække af 1700-tals-huse i Nyhavn i København. Disse huse har gennem tiden gennemgået adskillige istandsættelser(restaureringer) og ombygninger (transformeringer), udvendigt og indvendigt. Derfor skal fremtidige istandsættelser og ombygninger i høj grad tage stilling til disse tidligere indgreb – plus de elementer der stadig findes fra det oprindelige hus. Det er her begrebet og metoden 'Analyse og værdisætning' bliver meget relevant.

De konkrete indgreb

Dette medfører at man kan identificere fem forskellige operative indgreb i ældre bygninger og deres omgivelser, der dels er afledt af værdisætningen, der igen bygger på bygningsundersøgelsen, og dels er afledt af eventuelle ønsker om aktuelle og fremtidige behov for arkitektoniske og funktionsmæssige forbedringer:

- Reparation
- Rekonstruktion
- Subtraktion
- Transformation
- Addition

Alle fem indgreb er i øvrigt lige lødige på hvert deres felt. Det vil sige, at det f.eks. **ikke** er fy-fy at rekonstruere, retablere eller tilbageføre forsvundne strukturer eller bygningsdele, så længe dette sker på et metodisk grundlag og med autentiske materialer og metoder

Derved kan vi måske også kunne 'bilægge' den over 150 år gamle fransk-engelske strid om hvad begrebet 'restaurering' dækker. Striden skyldes i virkeligheden en 'fejloversættelse' fra fransk til engelsk, bl.a. fordi ordet *restaurering* allerede fandtes som begreb, men med en divergerende betydning. Bygningsrestaurering betyder nemlig **både** reparation **og** tilbageføring/rekonstruktion **og** genskabelse i en ny og forbedret skikkelse. Nogle gange alle tre dele på én gang, nogle gange kun én eller to af delene.

Vi siger samtidigt farvel til Venezia Charteret – der dog naturligvis stadig er brugbart ved de store klassiske monumenter som Arkopoli og Pantheon – og til Ruskin og Viollet-le-Duc, for selvfølgelig skal man kunne transformere ældre bygninger, herunder rekonstruere forsvundne elementer på et sikkert grundlag, uden at få 'The Seven Lamps of Architecture' eller 'The Stones of Venice' ned over sit hoved.

Det overordnede mål er herudover som nævnt, gennem en kunstnerisk bearbejdning af især transformationsdelen, at skabe eller genskabe en arkitektonisk helhed for huset i sig selv og i lige så høj grad i forhold til de omgivelser, og den helhed, huset befinder sig i.

Restaurering og transformation som en samlet proces

Indenfor de ovennævnte fem indgreb, kan man rent faktisk også foretage en skelnen mellem de 'klassiske' restaurerings-indgreb, nemlig reparation, partiel udskiftning, konsolidering, håndværksmæssig istandsættelse etc. *samt* en metodisk rekonstruktion - og de indgreb, der kan karakteriseres som en 'transformation', nemlig ombygning, tilbygning og tilføjelsen af andre nye elementer. Nedrivning/subtraktion af uheldige eller skæmmende bygningsdele kan ligge under begge kategorier.

Det ville derfor være det mest præcise i fremtiden at kalde det *samlede indgreb*, vi foretager i eksisterende bygninger for 'Restaurering og transformation', fordi langt de fleste ombygnings- eller istandsættelsesprojekter, indeholder begge aspekter. 'Renovering' er i hvert fald et helt ubrugeligt ord, idet det betyder 'fornyelse' – hvad der netop ikke er ønskeligt, hverken som led i en restaurering eller en transformation.

Analysen og værdisætningen af den berørte bygning bliver dermed *nøglen* til forståelsen af denne og til udformningen og karakteren af de foreslåede indgreb. Analysen og værdisætningen og den heraf følgende anbefaling, skal nemlig kunne fortælle os:

- **Hvorfor** bygningen er noget særligt, eller hvorfor den er fredet eller bevaringsværdig.
- **Hvor** og **hvad** de særlige historiske og arkitektoniske værdier i huset befinder sig, helt konkret, samt hvor og hvad i huset, der er mindre værdifuldt.

Og så skal værdisætningen ydermere være så praktisk og operativ, at den også kan eksemplificere:

- **hvordan** man kan foretage forskellige indgreb i bygningen, materialemæssigt, formgivningsmæssigt og håndværksmæssigt, for at opfylde ejerens ønsker om en forbedret teknisk tilstand, bevaringstilstand, funktionalitet eller energimæssig tilstand mm.

Ikke mindst for ejeren af den pågældende bygning, vil det være uhyre nyttigt at få svar på disse tre spørgsmål.

Denne transformation/addition bygger tydeligvis ikke på en særlig grundig eller kvalificeret undersøgelse, analyse eller værdisætning af den eksisterende pæne ældre bygning, som tilbygningen skal tilpasse sig.

Peter Zumthors tilbygning til en ældre alpehytte synes mere tilpasset og på samme tid nytænkende.

Se nærmere i følgende KOMPENDIER til Kulturarv, Transformation og Restaurering af Søren Vadstrup 2016

- 01 Bygningsrestaurering 2016. Nye begreber, holdninger og principper
- 02 MÅL og PRINCIPPER for en bæredygtig istandsættelse og ombygning af eksisterende bygninger - samt indpasning af nye huse i eksisterende bygningsmiljøer.
- 03 Analyse- og Værdisætnings-Metoden - til historisk forankret og stedstilpasset nybyggeri, restaurering og transformation af bygninger, bebyggelser og byrum

Valg af materialer og håndværksmetoder

Før 1960 var vores huse og byer bygget af et relativt lille register af byggematerialer – primært mursten og puds, teglsten og skifer, vinduer, døre og porte af træ med mundblæste rudeglas – og ikke mindst maling og overfladebehandling med læsket kalk (facaderne) og linoliemaling (vinduer, døre og porte) i er lige så begrænset, smuk og harmonisk farveskala plus materialernes naturlige farver. På gader og pladser brosten, kantsten, asfalt og betonfliser.

Dette gav en ret enestående helhed og harmoni, materialemæssigt, farvemæssigt og udtryksmæssigt over det enkelte hus, de rusrækker, de dannede, samt de herved skabte byrum.

Stortorget i Gamla Stan i Stockholm.

Siden 1960-erne har plastikmaling på husfacaderne ikke været tilladt i Gamla Stan. I stedet skal husene kalkes med læsket kalk – dels af tekniske grunde, fordi dette er sundest for husene, med også af arkitektoniske grunde, fordi husene og byrummene står langt smukkere med de matte, lysende overflader – selv i regnvejr.

Ved valg af materialer til vedligeholdelse, reparation, restaurering og transformation af ældre bygninger, har mange arkitekter, håndværkere og husejere den holdning, at man sagtens kan bruge de samme materialer og håndværksmetoder, som man bygger nye huse med i dag, bl.a. plastikmaling, cementpuds, termoruder og giftimprægneret paptræ. Men én ting er, at huset, i kombinationen mellem de originale dele og de nyistandsatte overflader, fremtræder rodet, uægte og disharmonisk, ligesom et stykke klassisk orkestermusik må lyde, hvis nogle af instrumenterne er indkøbt i en legetøjsforretning. Noget andet er at der usvigeligt og efter kort tid opstår fugtskader i husets materialer, overflader og konstruktioner, så træet rådner, maling og puds skaller af og termoruderne punkterer – så grimheden og disharmonien forværres.

Det er vigtigt for både bygningerne og byrummene, at arkitektur, overflader og stofflighed, spiller smukt og harmonisk sammen indbyrdes og også sammen med husets alder, stil og historie. Materialerne skal have historisk ægthed, teknisk kvalitet og bidrage til den arkitektoniske helhed.

Det kan og har de såkaldte traditionelle eller 'klassiske' byggematerialer, bygningskonstruktioner og håndværksmetoder, der stort set svarer til dem, huset er opført med: Kernetræ, linoliemaling, læsket kalk, kalkmørtel, brædder, rørvæv og puds, trukket glas mm. De fås endnu og håndværkerne, der kan bruge dem rigtigt, findes også.

Det er dokumenteret gennem videnskabelige undersøgelser, forsøg og langvarige erfaringer. Så fri os for plastikmaling, falske pålmede sprosser på vinduerne, falske sortglaserede tegl og falske 'gamle' messinggreb og smedjernslåger i misforstået 'renoveringsiver' på gamle bygninger.

Ved restaurering, rekonstruktion og transformation bør valget af byggematerialer, bygningskonstruktioner og håndværksmetoder have den samme tekniske kvalitet, som huset og materialerne havde oprindeligt, og samtidigt tilføre huset den samme historiske og arkitektoniske helhed og harmoni som de originale materialer havde.

Port i landsby behandlet med trætjærefarve.

Den original gadeport fra 1797 har en meget smuk overfladekarakter, der afspejler ælde, enkelhed og mådehold i arkitektoniske virkemidler på en meget autentisk måde. Analyser har vist, at behandlingen består af trætjære, blandet med det sorte pigment, kønrøg. Ved at rekonstruere denne behandling, materialemæssigt og teknisk på den nye port, er der opnået den samme smukke og karakterfulde overflade, der passer godt til husets alder og karakter.

Litteratur og links

ICOMOS: *The Charter of Venice* (1964)

http://www.international.icomos.org/charters/venice_e.pdf

Harald Langberg: *VENEZIA CHARTERET om bevaringsarbejde*
Fonden for Dansk Bygningskultur 1975

Europarådet/ Council of Europe: *European Charter of the Architectural Heritage* (1975)

<http://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/170-european-charter-of-the-architectural-heritage>

Bernard M. Feilden: *Conservation of Historic Buildings*.
Butterworth Architecture 1982

ICOMOS: *Charter on the Built Vernacular Heritage* (1999)

http://www.international.icomos.org/charters/vernacular_e.pdf

Eugene Viollet-le-Duc: *Restaurering*
Arkitektskolen i Aarhus. Arkitekturskrifter nr. 1, Aarhus 2000

Søren Vadstrup: *Learning New Tricks from Old Dogs*
I: 'Lost & Found'. Kunstakademiets Arkitektskoles Årsskrift 2012.

Almevik, Gunnar: *Byggnaden som kunskapskälla*. Göteborgs Universitet 2012

Society for Protection of Ancient Buildings (UK)

William Morris' Manifesto: <https://www.spab.org.uk/what-is-spab-/the-manifesto/>

SPAB's Restaureringsprincipper: <https://www.spab.org.uk/what-is-spab-/spab-s-purpose/>

Søren Vadstrup: *Analyse og Værdisætning af bygninger og deres omgivelser. Hegnslund – eksempel på Analyse og Værdisætning. Analyse og Værdisætning af bebyggelser og byrum.*

I: Harlang, Christoffer m.fl. (red.): *Om Bygningskulturens Transformation* Gekko Publishing 2015
(ISBN nr. 978-87-92949-03-5), side 150-241.